

2. Dünya Savaşı Başında Türkiye'nin Boğazlar Politikasının Gerçekçilik Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Metin Aksoy¹

İsmail Köse²

Özet

2. Dünya Savaşı öncesi oluşan yeni küresel ve bölgesel gerçeklikler Türkiye'nin Boğazlar konusunda mevcut koşullara uygun dış politika stratejisi geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Boğazlarda elde edilecek ayrıcalığın zamanının ötesinde jeostratejik sonuçlar doğuracağını düşünen dönemin aktörlerine karşı Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin ulusal çıkar temelli ve gerçekçi politikalar yürüttükleri sonucuna varılmıştır. Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlamak için uygulanan bu dış politika stratejisini açıklamada Gerçekçilik (Realpolitik) önemli bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Bu makale 2. Dünya Savaşı öncesi Boğazlar üzerindeki güç mücadelesi sürecindeki nesnel koşullara, ittifak ilişkilerine ve politikalara odaklanmaktadır. Çalışmada dönemin politikaları, çıkar ilişkileri ve diplomatik ilişkiler Türk /İngiliz arşiv belgeleri ve ikincil kaynaklarla irdelenmektedir.

1. GİRİŞ

Ana karaların suyolları ile birbirine bağlanmasında Boğazlar önemli bir rol oynamaktadır. Bu önem Boğazlara sahip olan ülkenin ekonomik, siyasi ve güvenlik bakımından birtakım avantajlara sahip olmasını da beraberinde getirmektedir. Barış dönemlerinde serbest geçiş hakkı ile ilgili olarak savaş zamanlarında ise güvenlikle ilgili karar verme süreçlerinde önemli rol üstlenilmektedir. Bu bakımdan Boğazlara sahip ülkelerin tam egemen devlet olması hem Boğazlar rejimini düzenleyen kurucu antlaşmaların

1 Prof. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Gümüşhane, Türkiye metinaksoy@hotmail.de ORCID ID: 0000-0002-3118-6739

2 Prof. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Trabzon, Türkiye, ismailkosetr@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-8489-5088

uygulanmasına hem de bölgesel istikrarın sürdürülebilir olmasına önemli katkılar sunmaktadır.

Türkiye'nin ulusal sınırları içinde bulunan İstanbul ve Çanakkale Boğazları Türkiye'ye bulunduğu coğrafi konum nedeniyle önemli jeopolitik avantajlar sağlamaktadır. Ancak bu avantajların aynı zamanda bölge devletlerin ve küresel güçlerin ilgi odağında olduğu da unutulmamalıdır. Çünkü her devlet Boğazlardan kendi imkânları ölçüsünde kimi ayrıcalıklar elde etmek istemektedir. Boğazların Karadeniz, Marmara ve Ege denizi aracılığıyla Avrupa, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Kafkasya bölgesini kontrol etme bakımından önemi göz önüne alındığında bazı devletlerin bunlardan avantaj elde etme isteğinin zayıf motivasyonlu olmadığı anlaşılacaktır.

Boğazlar dış politika açısından Osmanlı İmparatorluğu ve sonrasında onun bakiyesi üzerine kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti için de önemini korumuştur. Boğazlarla ilgili olarak dönemin büyük güçleri ya boğazlar üzerinde ayrıcalık talep etmişler ya da doğrudan ele geçirme planları yapmışlardır. Dolayısıyla her devletin kendi ulusal gücünü arttırması ve uluslararası sistemde avantajlı duruma gelmesi hususunda boğazlar önemli bir kazanım olarak görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Boğazlar ile ilgili egemenliği Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle kesinleşmiştir. Fakat Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan süreçte Boğazların hâkimiyetini ele geçirme veya avantajlar elde etmek için uluslararası sistemin anarşik yapısına uygun olarak her devlet kendi adına Boğazlardan pay sahibi olmak istemişlerdir. Bu süreçte özellikle Türkiye, İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'nın birbirleriyle mücadelesi İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının statüsünün belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu bakımdan Gerçekçilik politikası bağlamında Boğazların statüsü ve güvenliğinin sağlanması bölgesel ve küresel dengelerin gözetilerek, tarihsel olaylar ışığında politikalar üretilmesinin gerekliliği çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu makalenin amacı 2. Dünya savaşı öncesinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne giden yolun hangi aşamalardan geçtiğini Gerçekçilik kavramsal çerçevesiyle, tarihsel süreç içindeki gelişmelere odaklanarak açıklamaktır.

2. GERÇEKÇİLİK

Gerçekçilik olarak da bilinen Realpolitik kavramı, Almanya'da 1848'deki başarısız devrimden sonra August Ludwig von Rochau tarafından 1853'te "Realpolitik Prensipleri" adlı eserin birinci cildinin yayınlamasıyla ortaya çıkmıştır (Rochau, 1853). Terim, 19. yüzyılın ikinci yarısına özgü jeopolitik ve ulus-devlet yönelimli siyaset biçimleriyle yakından ilişkilidir.

Gerçekçilik, liberal görüşe sahip olan Rochau'nun aynı zamanda liberal bir özleştirisidir. Rochau 1848 devrim yenilgisini kabullenmek yerine, Mart Devrimi'ni destekleyen grubun gerçek güç potansiyelini vurgulayarak ve onların toplumsal üstünlüğünden siyasi üstünlük elde etmeleri gerektiğini düşünüyordu (Doll, 2005:80). Bu aynı zamanda idealizmin gerçekçiliğe, pozitivistme ve materyalizme geçiş döneminin ruhuna da uygun düşmektedir. Eserin ana konusunu iki yaklaşım belirlemektedir. Birincisi yönetmenin güç kullanmak olduğu ve sadece otoriteye sahip olan bu gücü kullanabileceğini öne sürmektedir. İkinci yaklaşım ise iktidar ve yönetim arasındaki doğrudan bağlantı, siyasetin temel gerçeğini ve bütün tarihin anahtarını oluşturmaktadır (Rochau, 1853).

Siyasi gerçeklere, bu gerçeklerden kaynaklanan olasılıklara ve hedeflere yönelik güç eksenli bir politika terimi olarak adlandırılan “Realpolitik” Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerde de kullanıma başlanmıştır (Schubert ve Klein, 2020). Şöyle ki geleneksel olarak muhafazakâr bilinen Avusturya, 1853 Kırım Savaşı çıktığında eski müttefiki Rusya'nın yanında yer almayarak önce tarafsızlığı tercih etmiştir sonra ise Fransa ve İngiltere tarafından oluşturulan ittifaka katılmıştır. Böylece Avusturya, Prusya ve Rusya 26 Eylül 1815 tarihinde, Hristiyan toplumsal değerleri ve geleneksel monarşiyi korumak amacıyla oluşturulan Kutsal İttifak adıyla anılan birlik işlevsiz hale gelmiştir. Bunun sonucunda Avrupa'da ortaya çıkan yeni ittifak arayışları güç dengesini değiştirmiştir. Kırım Savaşı'nın sona ermesiyle 1856 yılında imzalanan Paris Barışı sonucunda Avrupa'nın büyük güç siyaseti yerini tamamen ulusal çıkarlar tarafından belirlenen “gerçekçi” politikalara bırakmıştır.

Devletlerin gerçekçi dış politikasının yanında bu politikaların oluşumunu sağlayan devlet yöneticilerinin davranışları da Gerçekçilik kapsamında değerlendirilebilir. Alman siyasi birliğini sağlayan Otto von Bismarck, Realpolitik terimini 1866 Prusya–Avusturya Savaşı Almanların deyimiyle “Alman Kardeş Savaşı” sırasında pratik siyasette uygulamıştır. O dönemde Prusya, İtalya ve bir kısım kuzey Alman devletleri ile ittifak yaparak “kardeş güç” olan Avusturya'yı onunla ittifak yapan küçük Alman devletlerini yenerek hem ulusal birliğini artırmış hem de bölgede önemli bir güç haline gelmiştir (Müller, 2007). Bismarck, iyi bir dış politikanın, egemen ideolojik konumlara aldırış etmeyerek karakterize edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. İmparator I. Wilhelm'in, Avusturya'ya karşı bir intikam politikası izlemesi için onu teşvik etmek istediğinde, Bismarck ona “Yargıç olarak hareket etmek zorunda değiliz, Alman siyasetini sürdürmek zorundayız” diyerek ikna etme yoluna gitmiştir (Der Spiegel, 2014). Bismarck'ın devlet yönetiminde gerçekçiliğe uygun olarak koşulların gerektirdiği konjonktürel imkânlardan yararlanmıştı (Erkan, 2010:109).

3. BOĞAZLARA TARİHSEL YAKLAŞIM

Devletlerarası ilişkilerde ebedi dostluklardan ve ebedi düşmanlıklardan bahsedilemeyeceği ön kabulü uluslararası sistemi şekillendiren temel faktörlerden biri olmuştur. Özellikle dünya politikasındaki geniş çaplı siyasi kriz dönemlerinde dostluklar ve düşmanlıklar, çıkarlar ve çıkar karşıtı durumlar baş döndürücü bir süratle yer değiştirip, yeni konumlar almışlardır. Sürecin ustalıkla yönetilmesi dış politikada uygulanan politikalar ulusal çıkarın maksimize edilmesi için devlet adamlarının niteliği ve diplomasi Gerçekçilik için oldukça önemli olmuştur. Uluslararası konjonktürün analiz edilmesi, buna uygun politikaların üretilmesi ve uygulanması devletlere kimi davranış biçimlerini sergilemelerini zorunlu kılmıştır. Uluslararası sistemin sürekliliği dengenin korunmasına ve sürdürülebilirliğine bağlıdır (Öke, 1991:2). Tarih boyunca bir ülkenin askeri kabiliyet ve olanakları dış politika yapımını etkileyen en önemli faktörler arasında olagelmıştır. Türk Boğazları, II. Dünya Savaşı'na gidilen süreçte Türkiye ve savaşan taraflar için uluslararası sistemi şekillendiren birkaç esaslı temel faktörden birisiydi. Bu süreçte gerçekçi politikaya ait olan; nesnel koşullara göre davranma, sorumlu devlet adamlığı, etkin diplomasi, ulusal çıkarları maksimize etme amacı, pragmatizm, ittifaklar oluşturma ve değiştirme tüm öğeleri aktif bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda da gerçekçiliğe uygun biçimde başarılı olarak ifade edilebilecek Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanabilmiştir. Savaş sırasında ve sonrasında bu antlaşmanın önemi görülmüştür.

Türk Boğazları, Sanayi Devrimi'ne kadar yakın çevre uygarlıkların, Sanayi Devrimi sonrasında ise uzak ya da yakın çevre olması fark etmeksizin devletlerarası ilişkilerin şekillenmesinde esaslı rol oynamış, Osmanlı diplomasisinde ittifakları kolaylaştırıcı denge kurma görevi üstlenmişlerdi. Her ne kadar Türk halkı, proto-Türkler'den itibaren ticaret yolları vasıtasıyla Boğazlarda varlık göstermeye başlamışlarsa da, Boğazların mutlak egemenliğe alınıp, Karadeniz'in statüsünün değiştirildiği tarihi süreç İstanbul'un fethi ile başlar (Şopolyo, 1959:16-63). İstanbul fethedildikten dokuz yıl sonra tahta çıkan III. Ivan Çarlık Rusyası'nın temellerini atmıştır. Rusya merkezi bir imparatorluğa dönüşmeye başladıktan sonra Karadeniz ile Boğazlar kaçınılmaz olarak bu yeni gücün ilgi sahasına girmiş, iki uygarlık arasında biri diğerinin sonunu getirecek savaşlar serisi başlamıştır (Efe, H. & Kızıl, M. 2018). Osmanlı Devleti için Kızılma Atlas Okyanusu kıyısındaki muhayyel ağacın dalında asılıyken; Çarlık'ın ülkesi Seddülbahir'in dik yamacındaki dalda koparılmayı beklemiştir. Seddülbahir'deki elmayı kopartabilmek için tereddüt edilmeden sayısız savaş ve entrika göze alınmıştır.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Karadeniz'in askeri olarak mutlak olmasa da büyük oranda mare clausum statüsünde bir iç deniz olduğu kabul görmüş, bu kural kıyıdaş olmayan devletler tarafından da onaylanmıştır (FO371/59231, R 17969/6/44). Söz konusu statü yüzyıllardır Ruslar tarafından ısrarla talep edilmiştir. Denilebilir ki Montrö Ruslara mutlak olmasa da Çarîçe II. Katerina'dan itibaren arzulan Karadeniz'in güvenliğini, bu denizin kapılarını kıyıdaş olmayan devletler savaş gemilerinin girişine sınırlama koyup, kapatarak büyük oranda sağlamıştır. Kapalı kapıların anahtarı elbette Türk Boğazları'dır. Boğazların, güvenlik açısından en gerekli anda ihtiyaç duyulacak giriş izni, Montrö'nün sağladığı yetkilerle Türklerin elindeydi. Kaçınılmaz olarak Montrö sonrasındaki Sovyet dış politikası ya Karadeniz'in anahtarına sahip olmak, bu mümkün değilse anahtarı kontrol edebilmek şeklinde gelişti. Tarih döngüsü bir kez daha II. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında Sovyetlere yüzyıllardır arzulan fırsatın çıktığını düşündürdü. Gerek II. Dünya Savaşı başında, gerek savaş esnasında gerekse savaş sonrasında Türk-Sovyet ilişkilerini şekillendiren temel faktör Çarlık dönemiyle benzer şekilde Türk Boğazları oldu.

Hans Morgenthau çok doğru bir tespitle *Politics Among Nations* adlı eserinde; "Çarlık Rusyası'nın, yayılmacı politikalarında Pan Slavizm ve Ortodoks Birliği argümanını kullanırken asıl amacın İstanbul'u ve [Türk] Boğazlarını ele geçirmek" olduğunu kaydetmiştir (Morgenthau, 1993:105). Çarlık Rusyası, Boğazlar ile İstanbul'a hâkimiyet söz konusu olduğunda Ortodoks ve Slavların koruyuculuğu davasından kolaylıkla vazgeçerek öncelikli hedefinin Boğazlar olduğunu göstermiştir (Dallin, 1961:313). Buna karşın Osmanlı vatandaşı Rumlar, Rusya'nın Ortodoksluk siyasetine aldanarak, Osmanlı Devleti hakkında mahrem bilgileri çarlara ulaştırmışlardır (A.g.m). Tarihsel tecrübe birikimi, sahip oldukları stratejik önemin boyutu nedeniyle Türk Boğazları'nın geniş yayımlı bir savaş olmadan el değiştirmesinin olanaksız olduğunu göstermiştir.

4. II. DÜNYA SAVAŞI, İTTİFAK İLİŞKİLERİ VE BOĞAZLAR

Osmanlı Devleti'nin çökmesi ve Balkanlar'da alt yapısı Osmanlı Devleti'nin millet sistemi tarafından oluşturulan milliyetçilik akımlarının hızla yükselmesi I. Dünya Savaşı döneminin yarattığı kaos içinde Rusya'ya istediği olanakları sağlayarak Boğazların anahtarını altın tepside sunmuş fakat tarihsel döngünün akışı farklı gelişmiştir. Birincisinden çok daha geniş yayımlı olacak olan II. Dünya Savaşı'na gidilirken Sovyetler Birliği, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin imzacıları arasındadır. II. Dünya Savaşı'nın arifesinde Sovyetlerin barışçıl tutumu değişerek Çarlık Rusya'sının Boğazları istilaya yönelik politikalarına geri döndüğü görülecektir (Sadak, 1949:452).

Savaşın gelişini haber veren saatin hızı arttıkça Sovyetler'in Boğazlara yönelik talepleri de doğru orantılı olarak yükseldi.

Cumhurbaşkanı Atatürk gerek Montrö esnasında gerekse Montrö imzalandıktan bir sene sonra, 1937 yılında iki maceracı devlet İtalya ve Almanya ile iki savaştan kaçınan devlet İngiltere ve Fransa'nın yeni bir umumi harbe daha (II. Dünya Savaşı) sebep olabileceğini öngörmüştü. Bu nedenle Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras'a verdiği talimatta yaklaşan savaşa karşı gerekli hazırlıkların yapılmasını istedi. Atatürk, İtalyan saldırısının Balkanlar'dan geleceğini, Bulgaristan ile işbirliği yapacak İtalyanlar için Boğazların ilk hedef olacağını öngörebiliyordu. Nitekim, Akdeniz ya da Ege kıyılarından yapılacak bir İtalyan çıkartma saldırısı kolaylıkla engellenebilir, yenilgiye uğratılabilirdi. Oysa Arnavutluk üzerinden başlayıp, Boğazlara doğru inecek bir İtalyan taarruzu ancak Balkanlar'da kurulacak ittifak sistemiyle önlenebilirdi. Arnavutluk da bu ittifaka dahil olmalı, olası bir İtalyan saldırısına karşı güvence verilecek Arnavutluk korunmalıdır (Aras, 1971:2). Böylece İtalyan saldırganlığı Boğazlardan uzak coğrafyada, Balkan güvenlik derinliğinde karşılanmış olacaktı. Yunanistan'ın gereksiz uzlaşmaz tutumu sonucu Arnavutluk Balkan Antantı'na katılamamıştı. Atatürk'ün öngördüğü gibi İtalyan saldırganlığı Balkanlar'da Arnavutluk merkez üs kullanılmak suretiyle başlayacaktır.

Savaş başlamadan önce Türkiye, Balkanlar'dan gelebilecek tehditleri engelleyebilmek amacıyla Bulgaristan ile Romanya arasında arabuluculuk yaparak her iki devletin de Balkan Antantı'na katılması için aktif faaliyet yürüttü. Montrö imzalandıktan sonraki üç yılda Sovyetler'in Karadeniz gücünün toplam tonajı hızla birkaç kat arttı. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgelerde 1936 yılındaki Sovyet savaş gemisi tonajı 62.678 ton şeklinde kaydedilmektedir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 1939: 30100.219.476.9). Bu oran Montrö imzalandıktan üç yıl sonra 73.290 tona çıkmıştır (BCA, 1939: 30100.219.476.9).

İngiltere, Sovyetler'in üç yılda Karadeniz'de artan savaş gemisi tonajına itiraz ederek, aynı hakkın kıyıdaş olmayan devletlere de tanınmasını istedi. Londra, Montrö'nün geleceğini, Sözleşme'nin uluslararası ilişkilerdeki etkisini Türkiye'nin tutum ve uygulamalarının belirleyeceğini düşünüyordu. Savaşın hemen öncesindeki askeri istihbarat raporları, Sovyet ordusunun araç gereç açısından, özellikle Stalin'in muhalif generallere karşı uyguladığı katliam sonrasında yetersiz olduğu, uzun süreli bir muharebede Sovyetler'in esaslı zorluklar yaşayacağı şeklindedir (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı [ATASE], 1939: 1.156.2). Türkiye ile İngiltere arasında 1937 yılında Türk Deniz Kuvvetlerini güçlendirmeyi amaçlayan bir antlaşma

imzalandı. İngiltere, Türk Deniz Kuvvetleri'ni güçlendirerek olası bir savaşta Doğu Akdeniz, özellikle Boğazların savunmasında Türkiye'nin etkin olmasını amaçlamıştır (The National Archives and Records Administration [NARA], RG. 165, Ent. 77, Box 3040).

Türk Ordusu teknolojik olarak geri olmasına rağmen Savaş için hazırlıklar gizlilik içinde yapılmaktadır. Oniki Ada, Antikçağ'da, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde gerek Doğu Akdeniz'in gerekse Boğazların güney girişinin kontrolü ve güvenliği için önemli olmuştur. Bu nedenle yeni büyük bir savaşın patlak vermesinin an meselesi olduğu 1939 yılında Genelkurmay Başkanlığı İtalyan kontrolündeki Ege adalarında mevcut kuvvet yapılanması, savunma ve saldırı olanaklarıyla, deniz ve hava gücü hakkında detaylı raporlar hazırlayarak olası bir İtalyan saldırısına karşı hazırlık yaptı (ATASE, 1939: 1.004.44). Türk Ordusunun gerek deniz, gerekse hava ve kara gücü dönemin savaş teknoloji ve silahlarından yoksundur (Cumhuriyet, 22 Mayıs 1939:8). İtalya'nın Oniki Ada'dan kuzey yönünde, Yunanistan üzerinden ise doğu yönünde Boğazlara saldırma olasılığı vardı. Askeri istihbarat raporlarına göre; İtalya adalardaki güçlerini takviye etmiş, yeni havaalanları kurmuş, çıkarma birliklerini de adalara konuşlandırmıştı (ATASE, 1939: 1.004.2-4).

Montrö'nün imzalanmasının ikinci yılı dolmadan dünya yeni bir büyük savaşa doğru hızla yol almaya başladı. Doğu Akdeniz'deki saldırılar gelmekte olan savaşın ağırlık merkezini de işaret ediyordu. Nitekin Boğazlar önündeki İtalyan saldırganlığı Türkiye'de tedirginliğe neden oluyordu. Mustafa Kemal Atatürk, Mussolini'nin bölgedeki irredentist talep ve tehditlerinden rahatsızdır. Amerikan belgelerine göre İtalyan saldırganlığı üzerine bir konuşmasında: “şayet Mussolini Sezar [Roma İmparatoru] olmaya niyetliyse ben de Atilla olarak onun karşısına dikilmeye kararlıyım” demiştir (NARA, RG. 165, Ent. 77, Box 3040). Atilla, Roma Ordularını yenerek batı Roma'nın yıkılmasını, doğu Roma'nın da Hunlara haraç ödemesini sağlamıştı. İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği İttifak Blok'u savaşın diplomasiyle önlenebileceği düşüncesindedir. Denizlerde güvenliği sağlamayı amaçlayan Akdeniz Konferansı fikri söz konusu gelişmeler üzerine ortaya atıldı. İki revizyonist devlet, Almanya ve İtalya konferansa katılmayı kabul etmedi.

Konferans toplanmadan hemen önce Sovyetler, 5 Eylül'de İtalya'ya verilen notayla, Timiriazef ve Blagoyef adlı Sovyet ticaret gemileriyle diğer milletlere ait gemilerin batırılmasından İtalya sorumlu tutulup saldırgan ilan edildi. İsviçre'nin Nyon Kenti'nde 10 Eylül 1937 tarihinde toplanan Konferansta, İngiltere ve Fransa tarafından Akdeniz güvenlik bölgelerine bölünerek, Doğu Akdeniz'in güvenliğinin Türkiye ile Rusya tarafından ortak olarak

savunulması teklif edildi. Böyle bir uygulama durumunda Boğazlar Sovyet savaş gemilerine açık, İtalya başta olmak üzere diğer devlet savaş gemilerine kapalı olacaktı. Boğazlardan geçerek Doğu Akdeniz'de İtalyan deniz güçlerine karşı bir saldırı düzenleyecek olan Sovyet savaş gemileri, Boğazlardan geri dönerek Karadeniz'deki üslerinde güvenlik sağlayabilecekti. Rus savaş gemilerini takip edecek İtalyan gemilerinin Boğazlardan geçmek istemesiyle kaçınılmaz olarak geçişe izin vermeyen Türkiye de İtalya ile savaşın tarafı olacaktı. Sovyet gemileri Boğazlardan geçerek İspanyol Cumhuriyetçileri'ne yardım malzemesi taşımaktaydı. Bu nedenle Faşist Franko'yu destekleyen İtalya'nın hedefi oluyorlardı. Saldırıları, genellikle ticaret gemileri Çanakkale Boğazı'ndan çıktıktan hemen sonra gerçekleştiriliyordu. Mussolini, Nyon Konferansı toplanmadan önce Sovyetler'in Akdeniz'de görev almasına kesinlikle karşı durulacağını ilan etmişti. Sovyetler'in Doğu Akdeniz'de devriye yapmaya başlaması durumunda iki devlet arasında çatışma kaçınılmazdı (Belenli 1937:163-189).

Nyon Konferansı esnasında gündeme getirilen öneri Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndaki uygulamanın 105 sene sonra yeniden yürürlüğe konulması olacağından Ankara tarafından kabul edilmedi (Avcioğlu, 1983:1454-1455). Konferans sonrasında Doğu Akdeniz güvenliği için Nyon Antlaşması imzalandı. Dört gün süren Konferans'ta alınan kararlara göre: Adriyatik ve Tirenien Denizi haricinde Akdeniz'de İngiltere ve Fransa tarafından devriye yapılarak saldırgan denizaltılara karşı saldırıya geçilecektir (Belenli, 1937:339:346). Devriye görevine Balkan devletleri katılmayacaktı. Denizaltılara bayrak çekerek su yüzünden gitme koşulu getirildi. Aksi davranan denizaltıların batırılacağı ilan edildi (Cumhuriyet, 12 Eylül 1937). Türk Boğazları'na sadece kıyıdaş devlet denizaltıları girebilirdi. Bu denizaltılar da gündüz bayrak çekerek su yüzünden gitmek mecburiyetindeydiler. Aksi, sualtından olası izinsiz geçişlere karşı tedbir alınması gerekiyordu. Hatırlanacağı gibi I. Dünya Savaşı esnasında İngiliz denizaltıları Boğazdan geçerek Marmara ve İstanbul limanlarındaki Türk teknelerine saldırı düzenleyip birkaç gemiyi batırmışlardı. Boğazlarda tedbir alınmazsa benzer durum tekrar yaşanabilirdi.

Doğu Akdeniz'in, güvenliği sağlanacak üç sektörden birisi yapıp savunulmasıyla ilgili İngiliz-Fransız önerisi kabul edilmemiş olsa da Doğu Akdeniz'deki kimliği belirsiz saldırılara karşı bir an önce tedbir alınması gereklidir. Çanakkale Boğazı önünde ve Akdeniz'de bir tür devlet korsanlığı icra eden denizaltıların Çanakkale Boğazı'ndan içeri girerek, Türk iç sularında da saldırı düzenlemeleri olasıdır (TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, 1937). Boğazların Sovyetler ile birlikte savunulması kabul edilmemekle birlikte Boğazlardaki seyrişerferi düzenleyip, Nyon Anlaşması'na uyum sağlayabilmek

için gerekli girişimler Antlaşma'dan hemen sonra ivedilikle uygulamaya konuldu (Dinçer, 1937:5). Nyon Antlaşması'nın IV/2(b) maddesi İngiliz ve Fransız Donanmalarının tedbir amacıyla Çanakkale Boğazı girişine kadar gelmelerine olanak sağlamaktaydı. Bu amaca yönelik düzenlemeler yapıldı. Savaş gemilerinin ve denizaltıların Çanakkale Boğazı'ndan olası izinsiz giriş veya sızma teşebbüslerini önlemek için İngiltere'ye deniz ağları siparişi edildi (BCA, 1937: 3018.01.02.79.83.001).

İmzacı olmasa da Amerikan Hükümeti de Montrö ve Boğazlarla ilgili gelişmeleri yakından takip ediyordu. Amerikan elçisi John MacMurray, daha önce Montrö Sözleşmesi'nin metnini ve Amerikan politikasında takip edilecek yöntem önerilerini Washington'a raporlamıştı. Murray, Türkiye'nin Montrö görüşmeleri tutanaklarını yayınlama kararı üzerine, 1937 yılı Şubat ayında Dışişleri Bakanı T. R. Aras'tan tutanakların bir kopyasını istedi. Kopya, Fransızca olarak Murray'a verildi. Murray ayrıca İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı'nda asker yerleştirilen bölgeleri gösteren iki haritayı da Washington'a gönderdi. Askeri haritalar Amerikan Ataşesi Binbaşı Royden Williamson tarafından Türk Savunma Bakanlığı'ndan alınmıştır (NARA, 767.68119, 26, 1937).

ABD Hükümeti, II. Dünya Savaşı öncesinde gerek Doğu Akdeniz gerekse Karadeniz'de büyük boyutlu askeri ya da stratejik çıkarlara sahip değildi. Buna karşın Washington Montrö'nün getirdiği askeri gemi geçişi kısıtlamalarına uymak istemiyordu. ABD Hükümeti Ankara'dan alınan tutanakları inceleyerek imzacı olmadığı için Lozan'daki Sözleşme'nin kendi çıkarlarına göre devamıyla ilgili açık bir kapı bulmayı ümit ediyordu. Bu amaçla ABD üniversitelerindeki devletler hukuku hocaları tutanakları titizlikle gözden geçirdiler. Fakat girişteki "işbu Sözleşme Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni iptal ve geçersiz hale getirmiştir" ifadesi bu tür bir teşebbüse olanak bırakmadı. Sözleşme'nin etrafından dolaşma girişiminden netice elde edemeyen ABD, Lozan sonrasında olduğu gibi Montrö sonrasında da Boğazlar geçişi için ikili ayrı bir antlaşma imzalamak amacıyla harekete geçti. Benzer talep Almanya'dan da gelmişti. Bu tür bir uygulama Montrö'nün anlamsızlaşmasına neden olacaktı. Söz konusu çekinceyle ABD'den gelen üstü kapalı talepler kabul edilmedi.

Montrö yürürlüğe girdikten hemen sonra Almanlar, Sözleşme ile Almanya'nın tarihi haklarının korunmadığı suçlamasında bulun. Bunun üzerine Almanya'ya Montrö'nün Lozan'a ek sözleşmenin tadili olduğu, Lozan ile Versay'ın da I. Dünya Savaşı'nda Almanya ile Türkiye yenildiği için imzalandığı cevabı verildi. Lozan öncesindeyse Boğazların kapalılığı ilkesi yürürlükte olduğu için Almanya'nın tarihi hakları herhalde bu

uygulama olamazdı. Tarihi haklar talebinin temelsizliğini fark ederek, politika değiştirip Sözleşme'nin Alman stratejik çıkarlarına aykırı olduğunu ileri sürmeye başlayacak olan Almanya, Boğazlardan geçip serbestçe Sovyetler'e saldırabilmek istiyordu. Fakat bu talebi gerek yürürlükteki anlaşmalara gerekse devletler arası mütekabil ilişkilere aykırı olduğu için taleplerini açıkça dile getirmekten kaçınıyordu. Talebin karşılanması halinde, I. Dünya Savaşı esnasında yaşanan Goben ile Breaslau vakasının tekrarlanması için gerekli şartlar Almanya'ya sağlanmış olacaktı. Türkiye bir kez daha istemediği ve hazır olmadığı bir savaşın tarafı haline gelebilecekti. Bu nedenle Alman talebi de ABD'nin ayrıcalık isteği ile benzer şekilde reddedildi.

Avrupa'da, Almanya ve İtalya'nın revizyonist tutumları sonucu tırmanan kriz Montrö'nün 10. maddesinde geçiş serbestisi tanınan yardımcı savaş gemilerine uygulanacak muamelede ivedi düzenleme yapılmasını gerekli hale getirdi. Türkiye'nin elinde devletlerin donanmalarında ya da envanterlerinde mevcut hangi geminin savaş, hangisinin yardımcı savaş gemisi olduğunu gösteren bir liste yoktu. Her iki sınıf gemiye yapılacak muamele tamamen farklı olduğundan gemi türlerinin kaydedildiği kütük bilgilerine ihtiyaç vardır. Yardımcı savaş gemileri Boğazlardan geçişte tonaj sınırlamasına tabi değilken savaş gemilerinin geçişi tonaj ağırlığına göre yapılıyordu. Sözleşme yürürlüğe girdikten bir yıl sonra, 24 Kasım 1937 tarihinde Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan 23253/86 Nolu genelgeyle Boğazlardan savaş gemisi geçecek devletlerin yardımcı savaş gemilerinin listelerini ivedi olarak Ankara'ya göndermeleri istendi.

Savaş ve yardımcı savaş gemilerinin ayrımıyla ilgili kaygının ne kadar haklı olduğu iki yıl sonra, II. Dünya Savaşı esnasında Almanya ve İtalya'nın hileli geçişlerle Montrö'yü delme teşebbüsleri sonrasında ortaya çıkacaktır. Sözleşme'ye taraf olmamasına rağmen yardımcı savaş gemisi listesini Türkiye'ye gönderen devletlerin başında ABD gelir. Buna göre 1938 yılı Ocak ayında ABD Donanmasında Montrö hükümlerine göre yardımcı savaş gemisi sınıfına giren: 8 destroyer bakım; 5 denizaltı bakım; 2 uçak gemisi bakım; 3 tamirat gemisi; 4 depo; 2 cephaneye; 5 kargo; 2 nakliye; 2 hastane; 3 kömür; 18 sıvı yakıt; 9 yardımcı çeşitli sınıf; 6 denizaltı kurtarma; 27 römorkör ile silahları Montrö'nün 9. maddesiyle uyumlu 1 yakıt taşıma gemisi bulunmaktaydı (NARA,15, 1938. 767.68119/992).

Montrö uygulamaya girdikten sonraki ilk altı ayda (15 Ağustos-31 Aralık 1936 tarihleri arasında) Boğazlardan toplam geçiş tonajı 4.781.232 tondur (Cumhuriyet, 5 Mayıs 1938:5). Geçişlerde İngiltere'nin sahip olduğu yüksek miktar ve İtalya'nın ikinci sırada yer alması dikkat çekicidir. Geçiş rakamları Sovyetler'in henüz Karadeniz'de etkili bir askeri ya da ticari filo

oluşturamadıklarını; ABD'nin ise bu tarihlerde Karadeniz ile çok fazla ilgili olmadığını göstermektedir. Sözleşme'nin ilk uygulama yılı olan 1937 senesinde Boğazlardan toplam 12.957.364 ton ağırlığında gemi geçmiştir (Cumhuriyet, 5 Mayıs 1938:5). İtalyan gemilerinin 1937 yılında da yine İngiltere'den sonra Boğazlardan ikinci sıradaki geçiş tonaj büyüklüğü dikkat çekicidir. Boğazlardan geçişlerde II. Dünya Savaşı öncesi son yıl olan 1938'de düşüş yaşanmıştır. Boğazlardan toplam 3 Alman; 2 İngiliz; 1 Sovyet; 11 Fransız; 1 Romanya; 1 Yunan savaş gemisi geçmiştir. Bu dönemde Karadeniz'e, yıllık raporda kayıtlı Amerikan savaş gemisi geçişi yoktur (Rapport Annuel, 1939:11-13).

Montrö'ye karşı çıkan fakat tam olarak ne istediğini söylemekten kaçınan Almanya ile Montrö konusunda anlaşmazlık II. Dünya Savaşı öncesine kadar devam etti. Savaş başlamadan sekiz ay önce, 5 Ocak 1939 tarihinde Numan Menemencioğlu ve Alman Dışişleri Siyasi Daire Başkanı Ernst Freiherr Weizsaecker arasında yapılan görüşmede Montrö de ele alındı. Türkiye, Almanya'nın hiçbir değişiklik yapılmadan bir mektup yoluyla Montrö hükümlerine katılmasını teşvik ediyordu. Bu doğrultuda Almanya lehine herhangi bir revizyon isteğinin kabul edilmeyeceği Weizsaecker'e açıkça söylendi. Kısa süre sonra, 20 Ocak'ta Menemencioğlu ile Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop arasında yapılan görüşmelerde de Alman tarafı kendi lehine değişiklikte ısrarı sürdürdü. Birkaç ay sonra Almanya, değişiklik talebinden vazgeçerek diğer imzacı devletlerle eşit şartlarda Sözleşme'ye katılmaya razı olacağını dile getirmeye başlayacaktır (Koçak, 1991:123-124). Almanya, Sözleşme'ye katılmasa da objektiflik kuralı gereği Sözleşme ile getirilen kolaylıklardan yararlanıp, kısıtlamalara uymaktaydı. Savaş başladığında iki devlet arasında Montrö ile ilgili kesin uzlaşma sağlanamamıştı.

Lozan Antlaşması Boğazlar Rejimi eki 2. maddesine uyarınca Boğazlar Komisyonu her yıl Temmuz başında ve Aralık sonunda yılda iki defa Karadeniz'deki en güçlü donanmayla mevcut tonajlar hakkında imzacıları bilgilendirmekteydi. Montrö imzalandıktan sonra Boğazlar Komisyonu lağvedildiği için bu kapsamdaki son bilgilendirme Türkiye tarafından Aralık ayı sonunda yapıldı. Montrö'nün 18/d maddesi Türkiye'ye benzer altı aylık raporlamaları yapma yükümlülüğü getirmişti. Yine Montrö'nün 24. maddesine göre Türkiye, Boğazlardan askeri gemilerin geçişiyle ilgili daha önce Boğazlar Komisyonu tarafından hazırlanan rapora benzer bir rapor hazırlayarak her sene Milletler Cemiyeti'ne sunacaktı (BCA, 1941: 30100.219.476.13). Raporlama işlemi, II. Dünya Savaşı'nın ikinci yılından itibaren durdurulmuş, daha sonra raporların hazırlanmasına devam edilmiş fakat raporlar işlevini kaybeden MC'ye sunulmamıştır (BCA, 1943:

30100.219.476.16). Savaş sonrasında 1941-1944 yılları arasındaki geçişleri gösteren raporlar 1946 yılı başında ilgili devletlere gönderilmiştir.

Cumhurbaşkanı Atatürk, yakın gelecekte büyük boyutlu bir savaşla karşılaşılacağını öngörmüştür. Türkiye ile Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında 1934 yılında kurulan Balkan Antantı ittifakı; Türkiye, İran, Irak ile Afganistan arasında 1937 senesinde imzalanan Sadabad Paktı ile askeri işbirliklerin temelleri atılmıştır. Böylece batı ve doğu sınırlarında güvenliğin sağlanması hedefleniyordu. Savaş yaklaştıkça Fransa, Türkiye ile yakınlaşmaya başladı. Bu Devlet ile Türkiye arasında yakınlaşma ve işbirliğinin sağlanabilmesinin tek yolu Sancak diğer ifadeyle Hatay sorununun çözümüdür.

Fransa, Sovyetler başta olmak üzere gerek Karadeniz'deki müttefikleri gerekse Doğu Akdeniz'deki çıkarları için Boğazları elinde tutan Türkiye'ye ihtiyaç duymaktaydı. Bu nedenle Sancak sorunda Türkiye ile ters düşmek istemiyordu (TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, 1937). Açıkça görüldüğü üzere Montrö sonrasında Boğazlar, ittifak ilişkilerinin şekillenmesinde ve Hatay meselesinin Türkiye'nin istekleri doğrultusunda çözülmesi için kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Cumhurbaşkanı Atatürk, 1 Kasım 1936 günü TBMM'de yaptığı konuşmada bu duruma dikkat çekerek Hatay sorununun çözülmesinin Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkileri dostane ve güven temelli hale getireceğini söylemişti. Fransa söz konusu uyarıları 1936 yılında çok fazla dikkate almamıştı. Fakat savaşın her an patlak üzere olduğu 1939 yılında İngiltere'nin de baskısıyla Fransız tutumu değişmiştir.

İngiltere ile Türkiye arasında ittifak kurulması önerisi ilk olarak Montrö görüşmeleri esnasında 1936 yılı Haziran-Temmuz aylarında İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine'e Atatürk tarafından yapılmıştı. Türk-İngiliz ve Fransız ilişkileri 1938 yılı Baharı'ndaki Çekoslovakya Buhranı sonrasında ittifak oluşturabilecek şekilde gelişmeye başladı. Bu esnada Sovyetler, Ankara'ya kendileri ile Fransa arasındaki ittifak antlaşmasına katılmayı telkin etmekteydi. Söz konusu gelişmeler sonrasında 1939 yılı Nisan ayına kadar birkaç diplomatik temas haricinde önemli bir ilerleme yaşanmadı. Türk-İngiliz ittifak görüşmeleri başladığında, 17 Nisan'da Sovyetler de Moskova'daki İngiliz Büyükelçisi'ne bir ittifak antlaşması için şartlarını bildirdiler. Enteresan şekilde aynı gün Berlin'deki Sovyet Büyükelçisi Almanya Hariciye Müsteşarı Weizsacker'e Sovyet-Alman ilişkilerinin iyi olmasının umulduğunu ilettiler (Dışişleri Bakanlığı, 1973).

Mart ayı başından itibaren Türkiye ile İngiltere arasında ittifak görüşmelerinde önemli ilerleme sağlandı. Fransa ile ilişkilerin gelişimi halen Sancak sorununun Türkiye'nin arzusu doğrultusunda çözülmesine

bağlıdır. Görüşmeler sürerken olası bir savaş anında iki müttefik İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'deki liman ve havaalanlarını kullanabilmeleri için gerekli askeri hazırlıklara hız verildi. Ayrıca iki ülkenin askeri yetkilileri Anadolu ve Boğazlardaki savunma, levazım olanaklarını yerinde inceleyerek eksiklikleri tespit etti. İtalya ve Almanya'nın olası erken tehdidine karşı Türkiye'ye verilecek harp malzemesi olağan ticari malzeme gibi gösterilmekte, müttefik askeri uzmanlar ise tüccar kılığında gizli bir şekilde faaliyette bulunmaktaydı (ATASE, 1939: 3.022.1). Müttefikler, Türkiye ve İspanya'nın tarafsız kalmasını sağlayarak Cebelitarık ile Türk Boğazları'nın sağlayacağı stratejik olanaklardan faydalanmak istiyorlardı. Müttefiklerin, diğer devletlerle bağlantıları, her iki Boğazdan birisine bağımlı olan ülkelerin savaşta tutacakları tarafla, uygulanacak politika özellikle Türkiye'nin tercihleriyle yakından alakalı olacaktı (Baxter ve Triska, 1964). Güneydoğu Balkan ülkeleri dahil Sovyetler ve Türkiye'nin güvenliği Boğazlarda uygulanacak geçiş rejimiyle doğrudan bağlantı halindeydi.

Berlin bu dönemde İngiltere ile Türkiye arasındaki yakınlaşmayı yakından takip etmekteydi. Boğazlara hâkim Türkiye'nin İngiltere tarafından İttifak güçleri safına çekilmeye çalışıldığı düşünülüyordu. Hitler, Boğazların kapalı tutulabilmesi için Türkiye'nin her an patlak verebilecek savaşta mutlak tarafsız kalmasını, Ankara'nın tarafsızlığa bir şekilde ikna edilmesini istiyordu (Macfie, 1989:239). Büyükelçi Von Papen'e Türk-İngiliz ittifak görüşmeleri başladıktan hemen sonra Türkiye'nin tarafsızlığını bir şekilde sağlama görevi verildi. Von Papen'in Ankara'ya atanması Boğazlarda Alman etkinliği kurmaya yönelik bir hamle olarak değerlendirilip çokça eleştirilmiştir (Cumhuriyet, 9 Nisan 1938:5). İngiltere olası bir savaşta Sovyetler'e yardım ulaştırıp, Balkanlar'daki taahhütlerini tutabilmek için Boğazlardan geçmek zorundadır. Bu nedenle Türkiye ile ittifak önemliydi. Türkiye ise, İtalyan, Alman saldırganlığına ve olası Sovyet tehdidine karşı İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyuyordu. Almanya, İngiltere ile Türkiye arasında varılan uzlaşmadan esaslı rahatsızlık duydu. Von Papen, Türk-İngiliz Ortak Demeci'nden bir hafta sonra, 20 Mayıs'ta Berlin'e gönderdiği raporda, Türk-İngiliz uzlaşısıyla Doğu Akdeniz'deki dengenin değiştiği, Karadeniz'in İngiltere'ye, Akdeniz'in Sovyetler'e açıldığı, dengenin tekrar Almanya lehine değiştirilebilmesi için Boğazların, özellikle Çanakkale Boğazı'nın mutlaka kontrol edilmesi gerektiğini bildirdi. Boğazlara yönelik saldırıda Arnavutluk bir köprübaşı olarak kullanılacaktır (Macfie, 1989:238).

Bütün bu çok yönlü simülasyonların uygulanabilmesi olası savaşta Türkiye'nin Boğazlardan geçiş izni vermesine bağlıdır. Mayıs ayındaki uzlaşma da bu amaçla yapılmıştı. Sovyetler'in Almanlarla anlaşması, Türkiye'nin ise savaşta tarafsız kalıp Boğazları savaş gemisi geçişine kapalı tutması Londra

ve Paris'te belirlenen savaş stratejilerini sonuçsuz bırakacaktır. İttifak uzlaşısı Türkiye'nin ve Boğazların güney güvenliği için yaşamsal önemdedir.

Savaşın kaçınılmazlığının anlaşıldığı 1939 senesinde Türkiye ile bağlayıcı ittifak kurulması Boğazların lehte kullanımı için yaşamsal önemdedir. İngiltere, savaşın doğu cephesindeki ağırlık merkezinin Türk Boğazları olacağını, İtalyan ve Alman hava kuvvetlerinin saldırılarının bu bölgede yoğunlaşacağını öngörüyordu. Akdeniz, İngiltere'nin kalbi konumundadır. Türk-İngiliz ve Fransız ittifak antlaşması görüşmeleri söz konusu şartlar altında gelişti (TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, 1939). Sovyetler ile Almanya arasında henüz saldırmazlık antlaşması imzalanmadan ve her an patlaması beklenen savaş başlamadan birkaç ay önce, 1939 yılı Haziran'ında İngiltere ile Türkiye arasında yapılan toplantılarda, savaşın odak noktasının Türk Boğazları olacağı öngörüsü doğrultusunda alınacak tedbir ve savunma olanakları ele alındı.

Aşağı Tuna'ya kadar incek Almanya ve Oniki Ada'ya hükmeden İtalya tarafından doğrudan hedef alınması durumunda Boğazların çok iyi savunulması gerekiyordu. Bu dönemde Sovyet-Alman görüşmeleri ve Moskova'nın Boğazlara yönelik istekleri bilinmiyordu. Sovyetler, İngiltere, Fransa ve Türkiye arasındaki ittifak çalışmaları içinde yer aldığından, Boğazlara olası Mihver saldırısında Türkiye'ye en erken ve etkili yardımı Sovyetler'in yapabileceği düşünülüyordu. Söz konusu askeri yaklaşım, Boğazları aynı zamanda Sovyetler'in insafına terk etmek anlamına gelecektir. Buna karşın, Oniki Ada'ya sahip İtalya ile Romanya ve Bulgaristan arasındaki olası Mihver ittifakı durumunda Boğazların korunabilmesi için eldeki tek seçeneğin Sovyet desteği olduğuna karar verildi (ATASE, 1939: 3.024.1).

Boğazlara yönelik olası saldırının ve Trakya'dan ilerleyebilecek düşman güçlerinin engellenebilmesi için gerekli tedbirlerin alınması gereklidir. Düşmanın Çatalca-Demirkapı cephesinden yapacağı bir saldırının Marmara kıyılarında önlenmesi cephe hattını uzatıp zorlaştıracığından böyle bir savunmada İngiltere'nin yardımı esaslı önemdedir. Etkili bir savunma için yardımın zamanında ulaşması yaşamsal önemdedir (ATASE, 1943: 6.127.1).

Bütün savunma stratejileri ve birlik konuşlandırma planlamaları söz konusu öngörü doğrultusunda yapıldı. Boğazlar, I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi II. Savaş'ta da kader tayin edici bir rol oynayabilirlerdi. Bu nedenle savunmanın güçlendirilmesi için Boğazlar yakınına hava kuvvetleri yerleştirilmesi gerekiyordu. İki müttefik, Fransa'nın Suriye'den, İngiltere'nin Irak ve Mısır'daki üslerden Boğazların savunmasına katkı sağlaması güçtür. Oysa, Mihver güçleri Arnavutluk, Romanya, Oniki Ada, dahli halinde büyük savaş uçaklarının kalkmasına müsait alanları Mihver emrine sokacak

Bulgaristan'daki yer olanaklarını kullanarak Boğazlar'a kolaylıkla saldırabilir, Arnavutluk'tan aşağı incek kara orduları Selanik üzerinden baskı yaparak Trakya'dan doğuya doğru ilerleyebilirdi (ATASE, 1939: 3.024.2). Böyle bir durumu önleyebilmek amacıyla Türk savaş uçaklarının öncelikli olarak Boğazları korumak için bu bölgede konuşlanıp, yeni uçaklarla takviye edilmesine karar verildi. Sovyetler'in iki ay sonra Almanya ile anlaşması tüm bu planlamaların kuzey ayağını işlevsiz hale getirecektir.

Boğazlara sahip olan Türkiye vazgeçilemez bir mütteftir. Boğazlar'ın sağladığı stratejik avantajlar, Ege ve Akdeniz'de her geçen gün daha fazla artan Alman, İtalyan ortak tehdidi Fransa'nın Türk isteklerini karşılamaını kolaylaştırdı. Türk-İngiliz-Fransız ittifak antlaşması da mevcut şartlar altında görüşülmeye başlandı. İngiltere'nin baskısı ve dönemin şartlarının oluşturduğu koşullar neticesinde Hatay'ın Türkiye'ye ilhak edildiği 23 Haziran günü üç devlet ittifakı için şartlar hazır hale geldi. Rodos ve Oniki Ada'daki İtalyan üslerinden gelebilecek tehdidi de kapsayacak olan ittifak hem Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki konumunu güçlendirdi hem de Boğazların savunulması için İngiliz-Fransız desteğini sağladı (Daver, 1939:7). Buna karşın somut şekilde biçimlenen ittifak İtalya ile Almanya'nın tepkisini de beraberinde getirdi.

Cumhuriyet kurulduktan sonra Türk Ordusu Osmanlı döneminden farklı olarak saldırı değil savunma konseptinde örgütlenmiştir. Montrö sonrasında Boğazların her iki yakasına yeniden konuşlandırılan birlikler ve savaş araçları da yine saldırı değil savunma savaşına uygun bir şekilde yerleştirildi. Anadolu askerinin yüzlerce kere sınanan dayanıklılığı, savaşma kabiliyet ve gücü takdire şayandır. Fakat Ordunun silah ve savaş araçları çağın çok gerisindeydi. Silah ve savaş araçlarında 1942 yılına kadar kısmi düzelme sağlanacaktır. Buna karşın özellikle Boğazların savunmasında acil ihtiyaç duyulan uzun menzilli toplar Savaş başladığında çözüm bekleyen esaslı bir sorundur (NARA, RG. 165, Ent. 77, Box 3053). Benzer durumla I. Dünya Savaşı başında da karşılaşmıştı.

İngiltere, Türkiye, Fransa ittifakına Sovyetler'in katılması halinde Boğazların kuzey güvenliği de garanti altına alınabilecek, tarih boyunca Boğazlara yönelik siyaseti bilinen bu Devletten gelebilecek olası tehdit ortadan kaldırılabilirdi. Ayrıca yürürlükte, süresi 1945 yılında bitecek bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması vardı. Bu nedenle Sovyetlerle görüşmelere İngiltere ve Fransa ile uzlaşmaya ulaşılmadan önce başlanmıştı. Ankara'da henüz tam olarak bilinmiyordu fakat Moskova'nın strateji ve politikaları son aylarda Türkiye'nin beklentilerinin aksine şekillenmekteydi.

Sovyetlerle yapılan görüşmeler esnasında İngiltere, Fransa ile de yapılan müzakereler de devam ediyordu. İki devletle sağlanan uzlaşi üzerine Sovyetlerle birkaç aydır müzakere edilen yardım paktının da sonuçlandırılmasına karar verildi. Savaş başladıktan üç hafta sonra, 22 Eylül'de Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun, Nisan ayında Ankara'ya gelen Potemkin ile yapılan görüşmelerde elde edilen ilerlemeyi uzlaşi ile sonuçlandırmak amacıyla görüşmelerde bulunmak üzere Moskova'ya gitmesine karar verildi. Potemkin, 1926-1929 yılları arasında Büyükelçilik Müsteşarı olarak Ankara'da görev yapmıştı (Dışişleri Bakanlığı, 1973:218). Saraçoğlu yola çıkmadan bir ay önce, 23 Ağustos'ta Almanya ile Sovyetler arasında saldırmazlık antlaşması akdedilmiştir.

Saraçoğlu Misyonuyla: (1) Sovyetler ile Karadeniz ve Boğazları kapsayan karşılıklı yardım paktı imzalayıp (2) Balkanlar hakkında görüş alışverişinde bulunup (3) Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında uzlaşılan fakat henüz imzalanmayan üçlü ittifaka Sovyetler'in de dahil olması bekleniyordu. Sovyetler ile imzalanacak paktın hükümleri Türk, İngiliz, Fransız İttifak uzlaşısıyla çelişmeyecek, pakt Türkiye'yi iki müttefikleriyle silahlı anlaşmazlığa sürükleyecek maddeler içermeyecekti. Benzer ihtiyati kayıt İngiltere ve Fransa ile yapılan İttifak Antlaşması tasarısına da konulmuştu (Erkin, 1968:140).

Saraçoğlu Moskova'ya giderken henüz bilmiyordu. Fakat kendisini Moskova'da korkulan fakat ihtimal verilmek istenmeyen bir sürpriz bekliyordu. Batı sınırlarını güvenceye alıp, Alman tehdidinden kurtulduğuna inanan, Türkiye'nin dostluğuna Romanya ve Polonya'nın kendisiyle işbirliğine yanaşmadığı Nisan ayındaki kadar ihtiyaç duymayan Sovyetler Birliği, Eylül ayındaki görüşmelerde kesin olarak Boğazlarla ilgili taleplerini dile getirmeye karar vermişti (American Embassy, 1959). Almanya'yı memnun etmek için Yahudi Litvinov'un yerine Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Vyacheslav Molotov, 26 Eylül'de yapılan ilk toplantıda Türk, İngiliz ve Fransız ittifak uzlaşısının maddelerini öğrenmeye çalıştı. Almanlarla anlaşmış olan Sovyetler'in asıl endişesi İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin Boğazlardan geçerek Karadeniz'e girip giremeyeceğidir (BCA, 1939: 30100.231.560.10). Sovyetler ile anlaşmış olan Berlin, Montrö'nün revize edilip, Boğazların İngiliz, Fransız gemilerine kapatılmasını desteklemeye başlamıştır (Macfie, 1989:240).

Bu toplantıda Molotov, Boğazlar konusunda çok fazla detaya getirmekten kaçınmış, görüşme süresince nabız yoklamıştır. Fakat, toplantı sonunda gayet sıradan bir iş yapıyormuş gibi Saraçoğlu'nun eline bir kağıt vererek incelemesini istedi. Saraçoğlu, kâğıdın mahiyetini sorunca, Montrö ile ilgili olduğu yanıtını verdi. Saraçoğlu gerek kâğıdı almayı gerekse Montrö'yü

tartışmayı kesin bir dille reddetti (Erkin, 1968:140). Böylece ilk gün görüşmeler krizle bitmiş oldu.

Bizzat Stalin'in katılımıyla 1 Ekim'de gerçekleştirilen ikinci görüşmede, Stalin Sovyetler'in asıl amacını açıkladı. İki Devlet arasında yardım paktı yapılabilmesi, Türkiye'nin Boğazları Sovyet gemilerine açıp, diğer devlet gemilerine kapatması ya da geçişe izin verecekse Sovyetler'den görüş, diğer bir ifadeyle izin alması şartına bağlıydı. Belirtilen amaca yönelik gizli bir protokol yapılması öneriliyordu. Böyle bir talebin kabul edilmesi olanaksızdır. Bu durumda Montrö ile elde edilen irade ve yetkiler, Sovyetlerle paylaşılmış olacak, diğer taraf devletlerin itirazları hatta düşmanlıkları Ankara'nın üzerinde odaklanacaktı. İttifak paktına en azından Türkiye saldırıya uğrarsa Boğazlar savunmasının ortak yürütüleceği maddesinin eklenmesi isteniyordu. Asi Vali Mehmet Ali isyanlarının zorlamasıyla 1833 yılında elde edilen geçiş serbestisi ve haklar Ruslar için saplantı haline gelmişti. Nitekim kendisinden önceki selefleri ile benzer şekilde Stalin, 106 yıl sonra Türkiye ile Hünkâr İskelesi Antlaşması'na benzer bir antlaşma imzalamak arzusundaydı.

Türk-Rus ilişkileri böylece bir kez daha dünyayı tarih döngüsünde yaşanmış en esaslı felaket olacak büyük savaşın başlangıç günleri yaşanırken Boğazların derin sularında çıkmazla karşı karşıya kaldı. Görüşmeler esnasında Sovyet muhatapları Saraçoğlu'na; "İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması yaparak tedbirsiz davranıyorsunuz; [tarafımızdan] size verilen öğütleri dikkate almazsanız sonra pişman olabilirsiniz" diyerek Türkiye'yi üstü kapalı tehdit etti (BCA, 1946: 30100.101.623.03). Sovyetler, batı sınırlarını garanti altına almanın sağladığı özgüvenle Türkiye'nin İngiltere'nin başını çektiği Batı Bloku ile ilişki geliştirmeyerek kendi politikaları doğrultusunda hareket etmesini istiyor hatta bu isteği egemen eşit ilişkileri hiçe sayarak dayatıyordu (Sturmhöfel, 1955:133).

Stalin tarafından önerilen 11 maddelik gizli protokolün tamamı yardım paktiyle ilgili esaslı bir hüküm içermeksizin Montrö'nün Sovyetler lehinde tekrar düzenlenmesiyle alakalıdır. Türkiye, barış ve savaş zamanlarında Boğazlardan savaş gemisi geçişine izin vermeden önce Sovyetlere danışacak, sahildar olmayan devletlerin insani amaçlı savaş gemileri Karadeniz'e sokulmayacak, Sovyet denizaltıları Boğazlardan geçebilecek, Sovyetler üç gün değil bir gün önceden bildirim yaparak savaş uçaklarını Boğazlardan geçirebilecek, Boğazlar geçiş rejimi Sovyetler'in bilgisi olmadan değiştirilemeyecekti. Nasıl 1914 yılı Ağustos ayında Goben ve Breslau'nun Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmesine izin verilerek geleneksel kapalılık ilkesi Kaide-i Kadim ortadan kalkmış idiyse; aynı şekilde 1939 yılı Eylül

ayında Stalin'in tekliflerinin kabul edilmesi durumunda Montrö, Türkiye'nin rızasıyla yürürlükten kaldırılacaktı.

Saraçoğlu'nun itirazı karşısında Stalin, müzakereleri kesmeyip, isteğini sonraki toplantılarda farklı şekil ya da isimler altında gerçekleştirmek için kısmen geri adım atarak diplomatik manevra yaptı. Stalin, Türkiye'yi Batı Bloku'ndan kopararak Sovyet-Alman eksenine sokmak, böylece Boğazları istediği gibi kontrol etmek amacındadır. Nitekim görüşmelerde pakta Alman ihtiyatı kaydının konulmasını istedi. Bu durumda, Almanya Türkiye'ye saldırırsa Sovyetler'in yardım mecburiyeti olmayacaktı. Saraçoğlu ve Türk heyeti, Moskova'da buldukları dört hafta süresince opera, tiyatro, turistik yerler gezdirilerek Sovyet isteklerine razı edilmeye çalışıldı (Sokolnicki, 1950:17-18).

Gidişatın farkında olan Ankara, Sovyet isteklerini kabul edilebilir bulmuyordu fakat bu devletle de köprülerin hemen atılması istenmiyordu. Üçüncü toplantı, uzun bir aradan sonra, 14 Ekim'de Molotov ile Saraçoğlu arasında yapıldı. Son toplantıdaki görüşmeler olumlu seyrederken, Molotov'un yine Boğazlar meselesini ve 1 Ekim'deki talepleri farklı biçimlerde gündeme getirmesiyle, uzlaşma olanağı ortadan kalktı. Molotov, 14 Ekim oturumunda, Saraçoğlu tarafından Sovyet siyaset adamı da olan Mareşal Voroşilov'a 13 Ekim'de gerçekleşen nezaket ziyareti esnasında Saraçoğlu'nun Mareşal'e, "Türk Hükümeti Montrö'nün tadiline taraftır" dediğini söyledi (Erkin, 1989:146-147).

Molotov'un bu son manevrası büyük olasılıkla ya diplomatik teamüllere uymayan bir kasıt ya da tercüme hatasıdır. Saraçoğlu, söz konusu ifadeyi kesin bir dille reddetti. Bunun üzerine Molotov, Montrö'nün Sovyetler lehine kullanılacağı şeklinde bir beyanat verilmesini istedi. Bu teklif de kabul edilmedi. Nitekim çok taraflı uluslararası bir antlaşma ya da sözleşmenin iki taraf arasında diğer imzacıların rey ve onayları alınmadan tadil edilmesi ne antlaşmalarla ilgili teamül hukukuna ne de pacta sunt servans ilkesine uyan bir durum değildi. Montrö, Boğazları ticaret gemilerine mutlak açık uluslararası bir su yolu haline getirmiş fakat aynı zamanda Türkiye Boğazlar'da uluslararası hukuk ile tescillenmiş yetkilere sahip olmuştu. Sovyet istekleri Montrö'nün içeriğini boşaltmakta, Türkiye'nin kazanımlarını anlamsızlaştırmaktaydı.

Ertesi gün Ankara, Saraçoğlu'na Boğazlarla ilgili hiçbir talebin kabul edilmemesi talimatını gönderdi. Molotov, 16 Ekim'de yapılan son toplantıda üstü kapalı bir şekilde Boğazlar geçiş rejimindeki Sovyet istekleri karşılansın ileriye sağlanamayacağını belirtti. Sovyetler, ilk günkü taleplerini daraltmış, şekil olarak değiştirmişlerdi. Fakat istekleri

halen aynıydı (Cumhuriyet, 18 Ekim 1939:1). Türkiye'nin savaşan ya da yakın savaş tehdidi altında Boğazları kapatma hakkını düzenleyen 20 ve 21. maddelerinin Sovyetler'e danışılarak uygulanması isteniyordu. Diğer bir ifadeyle Sovyetler isteyince Boğazlar kapatılacak, sadece Sovyetler'in izin verilmesine rıza gösterdiği gemiler Boğazlardan geçebilecekti (Erkin, 1989:148-149).

Rus tekliflerinin kabulü halinde, Boğazlar Sovyet isteğiyle kapatılacağı için Türkiye'nin iki müttefiki İngiltere ile Fransa'nın, Romanya ve Polonya'ya verdikleri güvenlik garantisi kâğıt üzerinde kalmaktan başka işe yaramayacaktı. Zira bu iki devlete karadan yardım ulaştırılması Mihver Devletleri'nin Balkanlar'daki varlığı nedeniyle hemen hemen olanaksızdı. Bu durumda Karadeniz bir Rus Gölüne dönecekti. Türkiye, MC Misaki'na göre saldırıya uğrayıp yardım isteyen devlete destek için MC tarafından gönderilecek gemilere bile Boğazları açamayacaktı. Sovyetler, Karadeniz'de istedikleri gibi davranacaklar, fakat güneyden herhangi bir taarruza da uğramayacaklardı. Böyle bir uygulama Türkiye'nin Sovyet uydu devletler sistemine katılması gibi kabul edilemez bir sonuç vermeye açıktır.

Devletlerin egemen eşit statüsünü hiçe sayan beklenmedik ve anlamsız istekler karşısında uzlaşma zemini kalmadığını gören Saraçoğlu nihai toplantının yapıldığı 16 Ekim'de Boğazlarla ilgili bütün talepleri reddederek Moskova'dan ayrıldı (TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, 1939). Böylece 1798-1805 seneleri arasında gerçekleşen yedi yıllık dostluk dönemi sonrasında olduğu gibi, 26 Eylül-16 Ekim 1939 tarihleri arasındaki Moskova görüşmeleri sonrasında, Türk-Rus ilişkilerindeki 18 yıllık uzlaşma ve dostluk dönemi fiilen sona erdi. Boğazlar bir kez daha temel anlaşmazlık meselesi haline geldi. Daha önce paraf edilmiş olan Türk-İngiliz ve Fransız İttifak Antlaşması, Saraçoğlu Sovyetlerle anlaşmamış bir şekilde Moskova'dan dönüş yolundayken, 19 Ekim'de imzalandı. İngiltere ve Fransa Eylül başında resmen savaşa girmişti (Milliyet, 3 Eylül 1939:3).

İki devlet, savaşa girdikten hemen sonra, 22 Eylül tarihinden itibaren Balkanlar'dan aşağı işgalini genişletecek Alman Ordularının Türk Boğazları ve Akdeniz'e inmesini engelleyebilmek için Selanik ya da İstanbul'da üs kurup iki bölgeden birisine kuvvet yerleştirmeyi ele aldılar. Ankara'nın katılımı ya da resmi onayı olmadan birkaç kez yapılan toplantılar sonrasında, Selanik'te üs kurmanın önemli sorunlara neden olabileceği görüldü. Fransız Başbakanı Eduard Daladier Boğazların korunabilmesi amacıyla İstanbul'da üs kurulmasını istiyordu. Bunun için Ankara'nın tutumu önemliydi ve ön izin gerekiyordu. Bu nedenle Moskova'da Saraçoğlu ile Sovyetler arasındaki görüşmelerin neticesinin beklenmesine karar verilmişti. Moskova

görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra Müttefikler Yüksek Harp Konseyi tarafından, 19 Aralık'ta yapılan toplantıda Boğazların mutlaka kontrol altında tutulması gerektiğine, Alman gücü nedeniyle İtalya'nın tarafsızlığının garanti edilmeden İstanbul yakınında üs kurulamayacağına karar verildi (Dışişleri Bakanlığı, 1973). Böylece Türkiye, Savaş'ın başında savaştan olmak ya da Müttefiklerini reddetmek ikileminden kurtulmuş oldu.

Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan İttifak Antlaşması dokuz maddeden oluşmuştur: 1. maddeye göre "bir Avrupalı devletin Türkiye'ye saldırması halinde İngiltere ve Fransa ellerindeki bütün kuvvetlerle Türkiye'nin yardımına koşacaktı". Bu madde uyarınca Türkiye'ye karşı bir Sovyet ya da Balkan devleti saldırısı halinde İttifak Antlaşması yürürlüğe girmeyecekti. 2. maddeye göre "savaşın Akdeniz'e yayılması durumunda imzacı taraflar birbirine yardım edecekti". Bu madde büyük oranda İtalyan saldırganlığına karşı konulmuştu. 3. madde, İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan ile Romanya'ya verdikleri taahhütlerin yerine getirilmesini düzenliyordu: "Bu iki devlet saldırıya uğrarsa Türkiye, taahhütlerini tutmaları için İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti". 4. maddeye göre, bu Antlaşma dışındaki bir harp durumunda Türkiye tarafsız kalacaktı. Antlaşmanın diğer maddeleri ileride oluşabilecek yeni durumlarda istişare ve takınılacak tutumu belirlemekteydi. Antlaşma ekindeki protokol ile Türkiye, uygulama esnasında Sovyetlerle hiçbir şekilde karşı karşıya gelmemeyi garanti altına almıştı (TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, 1939). İngiltere ve Fransa Boğazları Mihver kullanımına kapattığı, Balkanlar'daki olası askeri harekâta ise kendi kullanımına açacağı için Antlaşmadan çok memnundular. Fransız matbuatı, Antlaşma ile Boğazlarda, Almanya-Fransa sınırındakine benzer bir Maginot Hattı oluşturulduğunu yazmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, 1939:2-3).

Savaş başladığında Boğazların korunmasından ve güvenliğinden Türkiye sorumludur. Boğazlardan deniz üstü savaş gemisi geçişinin durdurulması çok fazla problem olmasa da, denizaltı geçişlerinin engellenmesi önemli bir sorundu. İngiltere, Montrö'nün geleceğini ve uluslararası ilişkilerdeki etkisini, Türkiye'nin tutum ve uygulamalarının belirleyeceğini düşünüyordu. II. Dünya Savaşı başladıktan hemen sonra olası izinsiz denizaltı geçişini engelleyebilmek için İngiltere'ye Boğazlar ve İzmit Körfezi'ne Indicator Loop (Dinleme ve İhbar İstasyonları) kurdurulmuştu. Savaş döneminde çok sayıda İngiliz subay Boğazlar ve Marmara'daki limanlar ile İskenderun ve Mersin limanlarında müdafa tedbirlerinin alınmasında aktif olarak görev yapacak, İngiliz subayların yasak bölgelere girmelerine izin verilecektir (BCA, 1941: 3018.01.02.94.17.8).

Türk Ordusu gerek deniz, gerek hava gerekse kara güçleri teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmış bir durumdaydı. İngiltere ile ittifak kurulan 1939 yılı Mayıs ayı sonrasında ordunun durumunu analiz eden İngiliz istihbarat raporları Boğazlardaki savunma sistemlerinin iyi durumda, fakat silahların geri ve yetersiz olduğunu tespit etmiştir. Buna paralel olarak Türk Donanması da Boğazları bile savunabilecek güçte değildi. Mayıs ayında Türk Ordusu toplam 300.000 askerden oluşuyordu: 125.000 asker Trakya'ya; 25.000 Çanakkale; 30.000 Antalya-Mersin-İzmir sahiline yerleştirilmişti. Bu dönemde kuzeyden ve Boğazlardan saldırı geleceği hesaplanarak bu doğrultuda kuvvet planlaması ve kaydırması yapılmıştı (Millman, 1996:38-41). Savaş başladığında Türkiye, sayısı 1 milyona yakın Orduyu silahaltına çağırırdı. Bu dönemde toplam nüfus 17 milyondur. 300 bin nüfuslu Hatay'ın katılımıyla toplam nüfus 17.5 milyona yaklaşmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, 1939).

İstanbul ile Boğaziçi havadan gelebilecek saldırıya karşı direnebilecek herhangi etkili bir savunma silahından yoksundu. Bu durumda Alman, İtalyan ortak güçleri İstanbul'u havadan bombalayarak kolaylıkla savaş gemileriyle Boğazlara girebilirlerdi. Yaklaşık 1 milyon nüfusu olan şehir büyük oranda ahşap evlerden oluşuyordu. Olası geniş çaplı bir bombardımanda tamamen yanıp kül olabilirdi. Donanma, 9 denizaltı, 12 torpido, 14 diğer sınıftan gemiden oluşuyordu. Mayın tarama ve serme gemileri dahil 30 diğer alt sınıf savaş gemisi vardı. Türkiye'nin sahillerinin uzunluğuyla Boğazların güvenliği dikkate alındığında tüm Donanma araçlarının sadece Boğaz giriş ve çıkışını etkili şekilde savunmasının bile zor olduğu açıktır (NARA, RG. 165, Ent. 77, Box 3053).

Boğazlar Almanya için de önemlidir. Türkiye'de daha önceki yıllarda görev yapmış olan Alman subayları da, Trakya'nın acilen tank ve top manileriyle tahkim edilmesini, iki zırhlı tümenin bu bölgeye kaydırılmasını, en iyi komutanların burada görevlendirilmesini, hava kuvvetlerinin güçlendirilmesini tavsiye etmişlerdi (ATASE, 1939: 1.063.2). Bu tespitler çok yerindeydi zira Türkiye'ye Sovyetler dışında bir devletten yöneltilecek olası saldırının ya güneyden Çanakkale'den doğrudan Boğazlara, ya batıdan Trakya üzerinden Boğazlara ya da her iki cepheden birlikte yine Boğazlara yönelik olacağı tarihsel tecrübelerle sabittir. Bu durumda savunmanın en çok önem verilmesi gerekli ve aynı zamanda en zayıf kısmı Boğazlardı.

Olası Alman tehdidi, İngiltere tarafından dikkatle değerlendirildi. İngiltere, Montrö'de razı olduğu yeni rejim doğrultusunda Boğazların gerek güney gerekse kuzey her iki girişinin savunmasının güçlendirilerek düşman geçişinin engellenmesi için gerekli desteğin Türkiye'ye sağlanmasına karar

verdi (NARA, RG. 165, Ent. 77, Box 3040). Paradoksal olarak, I. Dünya Savaşı'nda Boğazları geçmek için on binlerce kayıp vermeyi göze alan İngiltere sadece 25 yıl sonra Boğazların geçilmemesi bütün olanaklarını seferber etmiştir. II. Dünya Savaşı başlamadan hemen önce, Montrö'nün 18. maddesi uyarınca Karadeniz'e sahildar devletler savaş gemilerinin toplam tonajını Türkiye'ye bildirdiler. Rapordaki bilgilere göre son bir yılda Karadeniz'deki Sovyet gemi sayısı artmıştı (BCA, 1939: 30100.63.424.23).

Dönemin Amerikan arşiv vesikaları, savaşın ilk yıllarında Karadeniz'den Boğazlara bir saldırının olası olduğunu göstermektedir. Almanya'nın Balkanlar'dan aşağı inerek Karadeniz'de yeterli deniz gücü oluşturabilmesi halinde Akdeniz'e çıkabilmek için Boğazlara saldırması beklenebilecek bir durumdur. Nitekim Almanya, Avusturya ve Çekoslovakya'yı ilhak ettikten sonra yukarı Tuna havzasının kontrolünü ele geçirmiş, 23 Mart 1939 tarihinde Romanya ile imzaladığı Ticaret Antlaşması delaletiyle Aşağı Tuna'da Alman gemilerinin kullanabileceği depolar kurarak kendisi için bir serbest bölge oluşturmuştu (Erkin, 1989:137). Bu durum savaş başlamadan birkaç ay önce Almanya'nın fiilen Karadeniz'e inip, Boğazları kuzeyden tehdit edebilmesi anlamına geliyordu.

Amerika, 1941 yılı sonuna kadar II. Dünya Savaşı'nın savaşmayan taraf devletidir. Şöyle ki ABD de, savaşın ilk iki yılında, Türkiye gibi Müttefikler safında yer almış, İngiltere'yi askeri ve ekonomik açıdan desteklemiş fakat Japonya'nın 7 Aralık 1941 tarihindeki Pearl Harbour saldırısına kadar aktif olarak savaşa katılmamıştır. Buna karşın Türkiye'de görevli ABD askeri ataşe ve istihbarat elemanları Türk ordusunun birlik kaydırma, asker konuşlandırma ve askeri ekipman yerleştirme hareketlerini İngilizler ile iş birliği içinde yakından takip ederek, detaylı dökümlerle Washington'a raporlanıyordu. Amerikalı görevlilerin özellikle Boğazlar bölgesindeki birliklerin, Donanma araçlarının, her iki çıkıştaki topların ve hava savunma olanaklarının durumunu gösteren detaylı yerleşim sayı ve sınıflarını belirten vesikalar düzenleyip, raporlarını üst düzey Türk subayların isimleri ve haritalarla daha anlaşılır hale getirmeleri dikkat çekicidir (NARA, RG. 165, Ent. 77, Box 3053).

Teknik yetersizliklere karşın gerek Sovyetler gerekse Almanlar ya da İtalyanlardan gelebilecek saldırı ihtimallerine karşı elden gelen hazırlıklar yapıldı. Daha önce de belirtildiği gibi Türk Ordusunun elindeki silahlar ve harp malzemesi büyük oranda I. Dünya Savaşı döneminden kalmıştı. İki savaş arası dönemde geliştirilen modern silahlar karşısında eldeki mevcutlar işe yarar durumda değildi. Mihver orduları Balkanlar'dan Yunanistan'a doğru yürüdüğünde; işgalcilerin ilerleyişini yavaşlatabilmek amacıyla

Yunanistan'daki bazı köprüler dahil Trakya'daki köprüler havaya uçuruldu. Ordu, sınır boyundan savunması kolay hatta doğru geri çekildi (BCA, 1946: 30100.11.65.2).

ABD'nin Ankara Büyükelçiliği 1940 yılı Mart ayında, Türkiye'nin Balkan Antantı doğrultusunda saldırıya uğrayan Antant üyesi Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'ya askeri yardım sağlamakta tereddüt etmeyeceğini rapor etmiştir. Balkan Antantı sayesinde Bulgaristan ile Yugoslavya arasında kurulup, Balkanlar'dan Adriyatik'e uzanacak olası revizyonist blokun engellenmesi amaçlanıyordu (NARA, RG. 165, Ent. 77, Box 3039). Savaşın başladığı yılda Milli Savunma Bütçesinin artırılmasına karar verildi. Böylece, ordunun çağın gerisinde kalmış silah ve teçhizatları yenilenebilecektir. Savunmaya ayrılan toplam bütçe 1938-1939 yılları arasında 101.232.004₺ (yaklaşık 80.985.600\$) idi.

Savaşın başından itibaren Türkiye, savaşan olmadığı fakat yakın savaş tehdidi altında bulunduğu için Boğazlar savaşan devletlerin savaş gemilerine kapatıldı. Eylül ayında İngiltere tarafından Polonya'ya gönderilen mühimmatın Boğazlardan geçişine izin verildi. Geçiş sivil gemilerle yapıldı. İşgal esnasında Polonya Merkez Bankası'ndaki altın, işgal sonrasındaki yıl içinde ise Polonya askerlerinin önemli bir kısmı ve Polonya hava kuvvetlerine ait askerler Türkiye'nin izniyle Boğazlardan gemilerle geçerek Fransa ve İngiltere'ye gidebildi. Bu geçişler de sivil gemilerle yapıldı. İtalya, 1940 yılında Polonya asker ve havacılarının Fransız gemileriyle Beyrut'a nakliyesini protesto etti. Bunun üzerine Ankara, Müttefik güçlerine uygulanacak bütün kısıtlama ve yasakların eşit şekilde Alman ve özellikle Boğazlardan geçen İtalyan gemilerine de uygulanacağı cevabını verdi. Bunun üzerine İtalya protestosundan vazgeçti (Sokolnicki, 1950:23).

İngiltere ve Fransa, 1940 yılı Ocak ayında, Almanya'nın eline geçmemesi için Sovyetler'in Bakü'deki petrol kuyularını ve tesislerini bombalamaya karar verdi. Türkiye, Sovyetlerle kendisini çatışmaya sokacak bu operasyona sıcak bakmadığından plandan vazgeçildi. Buna karşın Sovyetler fiiliyata geçmeyen teşebbüsten haberdar oldu. Moskova bu fırsatı kullanarak Türkiye'yi emperyalistlere yardım etmekle suçladı (Knight, 1977:245). Türkiye'yi işgalcilere yardımla suçlayan Sovyetler Savaş'ın ilk iki yılında Almanya'ya önemli miktarda hammadde katkısı sağlamıştır (Churchill, 1950:231-232).

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda büyük oranda Boğazlara sahip olduğu, Boğazların kapalılığı gerek Müttefikler gerekse Mihver için diğeri lehine açık olmasına tercih edildiğinden savaşan olmama durumunu muhafaza edebilmiştir. Buna karşın Boğazları kontrol ediyor olmak Savaş süresince Türkiye'nin karşısına çok sayıda güvenlik sorunuyla birlikte esaslı tehditleri

de getirmiştir. Boğazlar sadece savaşın başında ya da devamında değil savaş sonrası düzenin kurulmasında da Türk dış politikasını doğrudan şekillendirici bir rol oynayacaklardır.

5. SONUÇ

Boğazların mutlak egemenliğine sahip olmak büyük güçlerin tarihsel olarak izlediği önemli politikaların başında gelmektedir. Özellikle Karadeniz'in egemenliğini elde etmek isteyen Rusya için bu amaç elde edilmesi gereken bir ideal olarak görülmüştür. Karadeniz'in anahtarı olan Boğaza sahip olmayacak ise bu durumda en azından kontrol edebilme anlayışı Rusya'nın Karadeniz dış politikasını şekillendiren önemli unsurlardan biri olmuştur. Bunu gerçekleştirmek içinde Karlofça Antlaşması'nın koşulları, Kırım Savaşı'nı ve İkinci Dünya Savaşı öncesi kaos ortamını değerlendirilmesi gereken fırsatlar olarak görmüştür.

Savaş ortamında Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri Avrupa'daki güç mücadelesinin paydaşı olmaktan kaçınarak ulusal güvenliklerini önalanda tutmuşlardır. Örneğin Karadeniz Bölgesi'nde Rusların tek egemen güç ve Boğazlar üzerinde hak sahibi olmasını engellemeye çalışırken aynı zamanda 1937 yılında Doğu Akdeniz'in güvenliğinin sağlanmasında ortaklık yapılması kararlaştırılmıştır.

Türkiye'nin Boğazlara sahip olması onun güvende olduğu anlamına gelmemektedir. Bilakis tehlikelerin de odağında olduğunu göstermektedir. Stalin'in saldırgan politikalarına önlem almak için İngiltere ile Türk deniz kuvvetlerini güçlendirmek için antlaşmalar yapılmış ve ulusal savunma gücü arttırılmaya çalışılmıştır.

Atatürk gerçekçi bir devlet adamı olarak 1937 yılında Almanya ve İtalya'nın saldırgan dış politikaları sonucunda Balkanlar'a sığıracak çatışmaların Boğazları etkileyeceğini öngörmüş ve buna göre hazırlık yapılması talimatını Türk dışişleri bakanına vermiştir. Bunun sonucunda Balkanlar'da Balkan Antantı adıyla ittifak kurulmuştur. Türkiye, İran, Irak ile Afganistan arasında 1937 senesinde imzalanan Sadabad Paketi ile askeri işbirliklerin temelleri atılmıştır. Böylece batı ve doğu sınırlarında güvenliğinin sağlanması hedefleniyordu.

Montrö'ye karşı çıkan ama ne istediğini tam olarak söylemeyen Almanya özel olarak kendisine Boğazlarda ayrıcalıklar tanınmasını eğer bu gerçekleşmiyorsa Boğazların mutlaka tarafsız olmasını istemekteydi. Ayrıcalık tanınması Birinci Dünya Savaşı'ndaki gibi Rus gemilerinin bombalanması anlamına geleceği ve Türkiye'nin yine kendi inisiyatifi dışında savaşa katılacağı anlamına gelmekteydi. Bu bakımdan tarihsel olguların o

dönemin koşullarına uygun biçimde yorumlanması sonucunda Almanya'ya herhangi bir ayrıcalık tanınmamış ve mevcut koşulların kendisi için de geçerli olduğu belirtilmiştir.

İngiltere ve Fransa'nın tarihsel olarak Boğazlar üzerinde kimi ayrıcalık elde etme istekleri bilinmektedir. Bu bir bakıma emperyalist politikalarını devam ettirmeleri içinde jeopolitik bir zorunluluktur. Bunun için Osmanlı Devleti'nin veya Türkiye Cumhuriyeti'nin Boğazlardaki hükümlerlik hakkına saygı gösterme hususunda hep temkinli davranmışlardır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman ve İtalyan yayılmacılığı karşısında Boğazın onların eline geçeceği veya Rus etkisinin artacağı düşüncesi onları tedirgin etmiş ve Boğazların statüsünün tarafsız olması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümlerlik hakkını desteklemeye mecbur kalmışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti İkinci Dünya Savaşı koşullarında dünyanın ve bölgenin durumunu gerçekçi biçimde değerlendirerek ona uygun politikalar geliştirmiştir. Özellikle Atatürk'ün gerçekçi kişiliği ve koşulları ulusal çıkarları ön plana alarak değerlendirmesi ve bunu uluslararası ilişkilere uygulaması Boğazlar politikasının başarılı olmasını sağlamıştır.

Boğazlar yalnızca Karadeniz'in güvenliğini sağlayan su yolları değildir. Bunun ötesinde uluslararası sistemin istikrarına katkı sağlayan önemli kesişim noktasıdır. Bu bakımdan Boğazlar tarihsel süreç içinde Asya ve Avrupa'nın birleşim noktası olarak bu geniş bölgenin istikrarı için anahtar bir rol üstlenmektedir.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar Arasında Çıkar Çatışması Bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. YAZAR KATKILARI

İK: Fikir;

MA: Tasarım;

MA, İK: Denetleme;

MA, İK: Kaynakların toplanması ve/veya işlemesi;

MA, İK: Analiz ve/veya yorum;

MA, İK: Literatür taraması;

MA, İK: Yazıyı yazan;

MA: Eleştirel inceleme

9. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir

10. KAYNAKÇA

- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, (07.12.1939). II. Dünya Savaşı Koleksiyonu, Belge No: 1.063.2.
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (1939). II. Dünya Savaşı Koleksiyonu, [?]/Belge No: 1.004.44.
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (1939). II. Dünya Savaşı Koleksiyonu, [?]/Belge No: 1.004.2-4.
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (20.03.1939). II. Dünya Savaşı Koleksiyonu, Belge No: 3.022.1.
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (21.04.1943). II. Dünya Savaşı Koleksiyonu, Belge No: 6.127.1.
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (23.02.1939). II. Dünya Savaşı Koleksiyonu, Belge No: 1.156.2
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (26.06.1939). II. Dünya Savaşı Koleksiyonu, Belge No: 3.024.1.
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (26.06.1939). II. Dünya Savaşı Koleksiyonu, Belge No: 3.024.2.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (01.03.1941). 3018.01.02.94.17.8
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (02.11.1939). 30100.63.424.23.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (06.04.1946). 30100.11.65.2.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (11.02.1941). 30100.219.476.13.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (11.05.1939). 030.10.219.476.9.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (11.05.1939). 30100.219.476.9.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (1946). 30100.101.623.03.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (22.02.1943). 30100.219.476.16
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (27.07.1939). 30100.231.560.10.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (30.09.1937). 3018.01.02.79.83.001
- FO371/59231, R 17969/6/44. The Bosphorus and the Dardanelles, 6 January 1947.
- FO 371/20066, Confidential despatch No. 98 from Mr. G. Furlonge to Secretary of State for Foreign Affairs, 23 October 1936.
- FO 371/20848, Confidential despatch No. 2 from Mr. G. MacKereth to Secretary of State for Foreign Affairs, 5 January 1937.
- Rapport Annuel sur le Mouvement des Navires A Travers les Détroits et des Aécronefs Civils Entre la Méditerranée et la mer Noire, Deuxieme Année, Janvier 1939. Başvekalet, Ankara. s. 11-13.
- TBMM Zabıt Ceridesi, İçtima Senesi: 11, Cilt: 2, 12 Mayıs 1939, ss.70-72.
- TBMM Zabıt Ceridesi, İçtima Senesi: 3, Cilt: 1, 8 Kasım 1939, ss.18-20.

- TBMM Zabıt Ceridesi, İctima Senesi: 33, Cilt: 2, 30 Haziran 1939, ss.433-434.
- TBMM Zabıt Ceridesi, İctima Senesi: 45, Cilt: 1, 7 Nisan 1937, ss. 24-25.
- TBMM Zabıt Ceridesi, İctima Senesi: 77, Cilt: 2, 18 Eylül 1937, ss. 339-346.
- The National Archives and Records Administration (NARA), Records of the War Department General and Special Staffs, RG. 165, Ent. 77, Box 3040.
- The National Archives and Records Administration (NARA), 767.68119, Political Relations of States, Régime of the Straits, Minutes of the Montreux Conference, February 26, 1937.
- The National Archives and Records Administration (NARA), List of Naval Auxiliary Vessels, Navy Department, January 15, 1938. 767.68119/992.
- The National Archives and Records Administration (NARA), Records of the War Department General and Special Staffs, RG. 165, Ent. 77, Box 3053.
- The National Archives and Records Administration (NARA), Records of the War Department General and Special Staffs, RG. 165, Ent. 77, Box 3039.
- American Embassy, (1959). The Soviet Note on Berlin: US Information Service.
- Cumhuriyet, (1937, 12 Eylül). Nyon Konferansı Dünyü İctimada Kararlarını Verdi.
- Cumhuriyet, (1938, 5 Mayıs). Boğazlardaki Faaliyet Raporu Devletlere Verildi.
- Cumhuriyet, (1938, 9 Nisan). Türkiye, Hiç Bir Haricî Nüfuza Kapılmaz!.
- Cumhuriyet, (1939, 22 Mayıs). Türk-İngiliz Karşılıklı Yardım Anlaşması.
- Cumhuriyet, (1939, Ekim). Moskova'da 23 Günden beri Cereyan Eden Görüşmeler Anlaşma ile Neticelenmedi.
- Milliyet, (1939, 3 Eylül). İngiltere ve Fransa Savaşa Giriyor.
- Aras, T. R, "Neler Olacaktı?," Milliyet, 13 Mart. 1971)s. 2.
- Avcıoğlu, D. (1983). Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Baxter, R. Ve Triska J. F. (1964). *The Law of International Waterways*, Harvard University Press: Massachusetts.
- Belenli, B. (2019). "Akdeniz'de Meçhul Denizaltı Saldırıları ve Nyon Konferansı (1937)", *Gazi Akademik Bakış*, C. 12, 163-189.
- Çomak, H. (2018). *Karadeniz Jeopolitiği*, (ed.)Hasret Çomak, Caner Sancaktar vd., Karadeniz Jeopolitiği, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Daver, A. "Türk-İngiliz Karşılıklı Yardım Anlaşması", *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1939.
- Dışişleri Bakanlığı, (1973). Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl- Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), Ankara
- Dinçer, C. "Korsan Denizaltılar Yakalanabilir mi", *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1937.

- Doll, N. (2005). *Recht, Politik und Realpolitik bei August Ludwig von Rochau (1810-1873): Eine wissenschaftsgeschichtliche Untersuchung zum Verhältnis von Politik und Recht im 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main: Klostermann.
- Efe, H. & Kızıl, M. (2018). Osmanlı'nın kuzey ve doğu politikası ve Rusya'nın "sıcak denizlere inme politikası" kapsamında şekillenen doğu sınırları, *KAÜİİBFD* 9(17), 297-334.
- Erkan, S. (2010). Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 93-115.
- Erkin, F. C. (1968.) *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara: Başnur Matbaası
- Fleischhauer, J. "Die Akte Kissinger", *Spiegel Politik*, 24.04.2014 <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/henry-kissinger-professur-an-universitaet-bonn-tuecken-der-realpolitik-a-965934.html> (13.12.2021)
- Morgenthau, H. J. (1993). *Politics Among Nations*, 7. Baskı, USA: Mcgrashill.
- Knight, J. (1997). "America's International Guarantees for the Straits: Prelude to the Truman Doctrine", *Middle Eastern Studies*, Vol. 13, No. 2.
- Koçak, C. (1991). *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları. XVI.
- Macfie, A. L. (1989). "The Turkish Straits in the Second World War, 1939-45", *Middle Eastern Studies*, Vol. 25, No. 2.
- Millman, B. (1996). The Turkish Armed Forces on the Eve of the Second World War: The British View, *Turkish Studies Association Bulletin*, 20(1).
- Müller, K. (2007). *1866: Bismarcks deutscher Bruderkrieg: Königgrätz und die Schlachten auf deutschem Boden*, Graz: Ares-Verlag,
- Öke, M. K. (1991). *Ermeni Sorunu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Schubert, K. Ve Klein, M. (2018). *Das Politiklexikon: Realpolitik*, Das Politiklexikon. 7. aktual. u. erw. Aufl., Lizenzausgabe Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Sokolnicki, M. (1950). *The Turkish Straits*, Beirut.
- Şapolyo, E. B. (1959). *Gazi Osman Paşa ve Plevne Müdafası*, İstanbul: Türkiye Yayınevi,
- Sturmhöfel, H. (1955). Die Türkei Und Die Sowjetunion 1939-1954. *Osteuropa*, 5(1), 21-33.
- Von Rochau, August L. (1853). *Grundsätze der realpolitik: angewendet auf die staatlichen zustände Deutschlands*, (Vol. 2), Stuttgart: K. Göpel,
- Winston, S. C. (1950). *The Second World War*, C. II, London: Cassel & Co. Ltd.

